

Η 28^η ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΗΠΕΙΡΩΤΑΙ ΛΟΓΙΟΙ¹

Μακαριώτατε, Κύριοι Ὑπουργοί, Κυρίες, Κύριοι,

Ἀφωσιωμένον ἀπὸ πολλοῦ εἰς τὰ εἰρηνικά του ἔργα τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, προσπαθοῦν νὰ συμβάλῃ κατὰ τὸ δυνατὸν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ καὶ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς ἀνάγκας τῶν πολιτῶν του, δὲν ἔπαυσεν ὅμως νὰ ἐνθυμῆται τοὺς γενναίους προμάχους τῆς ἐλευθερίας του. Ἡ τοῦλάχιστον δὲν πρέπει νὰ σβέσῃ τὴν μνήμην τῶν ἡρώων, τῶν τε ζώντων εὐκλεῶς ἢ ἀδόξως, καὶ τῶν ἀποθανόντων, ἐκείνων δὲ τῶν ὑπὲρ τοῦ συνόλου ἀναιρεθέντων προθύμως καὶ τὴν ἰδίαν ζωὴν, τὴν ποθεινὴν νεότητά προσενεγκόντων ὑπὲρ Πατρίδος, μετὰ πίστεως δὲ ἀγωνισαμένων τὸν ὑπὲρ πάντων ἀγῶνα. Ἀλλοίμονον εἰς ἡμᾶς ἐὰν γίνωμεν ἐπιλήσιμονες τῶν μεγάλων ἡμερῶν τοῦ 1940-1941, τῶν μεγάλων μορφῶν τοῦ Ἀγῶνος ἐκείνου (τοῦ ἀειμνήστου Βασιλέως, τοῦ πρωθυπουργοῦ, τῆς στρατιωτικῆς ἡγεσίας) καὶ ἐὰν ἀκόμη παραλείψωμεν ἡμέραν τινὰ τὴν διδασκαλίαν ταύτην, ἀφίνοντες εἰς τὸ σκότος τὴν ἀνδρουμένην γενεάν, εἰς τῆς ὁποίας τὴν ἀλκὴν ἐμπιστευόμεθα νῦν τὴν ἀσφάλειαν τοῦ Ἔθνους. Ὑβρις πρὸς τὴν θυσίαν τῶν νεκρῶν

1. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἡ 28^η Ὀκτωβρίου 1940 ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀνθησιν τῶν γραμμάτων ἐν Ἡπειρῷ πρὸ τοῦ ἱεροῦ Ἀγῶνος, ἐν Ἀθήναις 1960, 8^ο, σσ. 23 (=Ἐπετ. Φίλος. Σχολῆς Παν. Ἀθηνῶν ΙΑ', σσ. 56-74). Τοῦ αὐτοῦ, Ἰωάννης Βιλλαρᾶς, Ἀθῆναι 1943. Τοῦ αὐτοῦ, Ἀπανθίσματα, Ἀθῆναι 1962 (ἐν σσ. 70-115 Τὰ περὶ Βιλλαρᾶ). Τοῦ αὐτοῦ, Ἑλληνικὴ Νομαρχία παρὰ Ἀνονίμου τοῦ Ἑλλήνος, ἐν Ἰταλίᾳ 1806, β' ἔκδοσις 1948 (Βαγιονάκης). Λ. Ἰ. Βρανούση, Ἀθανάσιος Ψαλίδας ὁ διδάσκαλος τοῦ Γένους, Ἰωάννινα 1952, 8^ο, σσ. 160. Τοῦ αὐτοῦ, Οἱ Πρόδρομοι, Ἀθῆναι 1955 (Βασικὴ Βιβλιοθήκη, ἀρ. 11. Τὰ περὶ Βιλλαρᾶ, σσ. 201-310). Παναγιώτου Ἀραβαντινοῦ, Βιογραφικὴ Συλλογὴ λογίων τῆς Τουρκοκρατίας, εἰσαγωγή-ἐπιμέλεια Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἰωάννινα 1960, 8^ο, σσ. 253. Ἐμμαν. Γ. Πρωτοψάλτη, Ἰγνάτιος μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας (1766-1828), Ἰ Βιογραφία, ἐν Ἀθήναις 1959, 4^ο, σσ. ι' + 295.

Εἰς τὰ ὡς ἄνω βασικά βιβλία σημειοῦται εὐρυτέρα βιβλιογραφία.

θὰ ἦτο νὰ σιγήσωμεν, σφάλμα δὲ (μεῖζον τοῦ ἐγκλήματος) νὰ παραλείψωμεν τὴν διαφώτισιν τῆς νεολαίας ἐπὶ τῶν γενομένων. Οὐχὶ διότι θέλομεν φανατισμένους τοὺς νέους καὶ δὴ ἐναντίον φίλιου σήμερον γείτονος, μεθ' οὗ ἔχομεν προαιωνίους δεσμοὺς πολιτισμοῦ καὶ κοινὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ διότι ἡ ἱστορία εἶναι ἐπιστάσια καὶ ἡ μάθησις αὐτῆς ὀδηγεῖ πρὸς τὴν ἐγρήγορσιν. Εἴθισται δὲ νὰ ὄνειρεύωνται οἱ κοιμώμενοι καὶ νὰ ἀγρυπνοῦν οἱ ἐν ἐγρηγόρσει μὲ τὰ μάτια ὄλάνοικτα. Καὶ τὰ προβλήματα τῆς χθὲς εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι καὶ τῆς αὔριον, καὶ ἡ ἱστορία οὕτως ἀποβαίνει οὐχὶ ἀπλῶς τῶν συντελεσθέντων κριτὴς ἀλλὰ καὶ ὀδηγὸς τῶν μελλόντων συμβῆναι.

Δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι τὸ θέμα τῶν βορείων πρὸς τὴν Ἑλβανίαν συνόρων μας εἶναι ἀνοικτόν, ἐφ' ὅσον ἡ Β. Ἡπειρος στενάζει ὑπὸ βάνανσον ζυγόν. Συγγενεῖς ὅσον πρὸς οὐδένα πρὸς τὸν βόρειον αὐτὸν γείτονα, μετὰ πάσης συμπαθείας παρακολουθοῦμεν ἐπὶ ἡμισυν αἰῶνα τὰς μεταπτώσεις τῆς τύχης του. Ἀναγκάζεται ἐκάστοτε νὰ πράττῃ ὅ,τι τῷ ὑπαγορεύουν πρόσκαιροι διαφόρων ἐθνῶν καὶ ἀπιθάνων ἀκόμη ἀποστάσεων κηδεμόνες καὶ ἐπικυρίαρχοι, καὶ σήμερον ἀκόμη προσπαθεῖ νὰ διαφύγῃ ἔντεχνον καταβρόχθισιν ὑπὸ σοσιαλιστοῦ γείτονος. Γίνεται δ' ἐκάστοτε ὄργανον ἰμπεριαλιστικῆς πολιτικῆς, ἡ ὁποία αὐτὸ πρῶτον ζημιοῖ, εἴτε αὐτοκρατορικῆ, εἴτε φασιστικῆ, εἴτε σοσιαλιστικῆ ὀνομάζεται αὕτη. Ζωηρὰν ἐκφράζομεν τὴν ἐπιθυμίαν ὀριστικῆς συνεννοήσεως μὲ τὸν δυστυχῆ καὶ πτωχὸν αὐτὸν συγγενῆ, ἀλλ' ὁ πρῶτος ὅρος εἶναι ἡ ἐξασφάλισις τῆς ἐλευθερίας τῶν ὁμαίωνων ἡμῶν, τῆς Κορυτσᾶς, τοῦ Ἀργυροκάστρου καὶ τῆς Χιμάρας καὶ ὁ δεύτερος ὅτι οὐδέποτε πλέον τὰ ἄλβανικὰ σύνορα θὰ χρησιμεύσουν ὡς δίοδος εὐρωπαϊοῦ ἢ ἀσιατοῦ ἐπιβουλεομένου τὴν ἑλληνικὴν ἐλευθερίαν καὶ καπηλευομένου οἷονδήποτε σύστημα ἢ ἰδεολογίαν.

Ὁμιλήσας τετράκις μέχρι τοῦδε ἀπὸ τοῦ σεμνοῦ τούτου βήματος κατὰ τὴν ἐπέτειον τῆς 28ης Ὀκτωβρίου ἀνεφέρθη εἰς τὸ ΟΧΙ καὶ τὴν Ἡπειρον, τὴν ἐνιαίαν βόρειον καὶ νότιον Ἑλληνικὴν Ἡπειρον, ἀπὸ ἀπόψεως πολιτικῶν τυχῶν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς καὶ νεωτέρους χρόνους καὶ ἀπὸ ἀπόψεως παιδείας. Νῦν τὸ πέμπτον ἐπιτελῶν ἐντολὴν τῆς Πανεπιστημιακῆς Συγκλήτου, μέλλων νὰ ἐγκωμιάσω τὸ μέγα γεγονός, ἔχρινα καλὸν νὰ συνδυάσω αὐτὸ πρὸς τὴν ἐξέτασιν θέματος συγγενοῦς, δηλαδὴ τοὺς πρὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 Ἡπειρώτας λογίους, τοὺς ἐτοιμάσαντας τὴν ἀκριτικὴν ἐκείνην περιοχὴν πνευματικῶς καὶ πολιτικῶς διὰ τὴν ἐθνικογενεσίαν καὶ τοὺς μετέπειτα ἀγῶνας τοῦ Γένους ἡμῶν. Ἡ ἐνιαία περιοχὴ τῆς Ἡπείρου, βορείου, μέσης καὶ νοτίου, τῆς ὁποίας ἦρχεν ὁ Ἄλβανὸς Ἀλῆ πασᾶς ὁ Τεπελενλῆς λεγόμενος, λόγῳ τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους, ὄρεινοῦ καὶ δλίγον προσφόρου εἰς καλλιέργειαν, ἠνάγκαζε τοὺς κατοίκους εἰς ἀποδημίαν καὶ ἐπίδοσιν εἰς τὸ ἐμπόριον. Οἱ Ἕλληνες τῆς περιοχῆς ἦσαν ἀνέκαθεν

σκληραγωγημένοι, ἄνθρωποι ἀγαθοὶ μὲν πατριῶται καὶ χριστιανοί, πρόθυμοι ὅμως νὰ μεταβοῦν εἰς τὸ ἔξωτερικόν, νὰ ἐργασθοῦν εἰς τὰς κοινότητας τῆς Ἰταλίας, τῆς Αὐστρουγγαρίας καὶ ἄλλων χωρῶν, νὰ ἀποκτήσουν χρήματα, χωρὶς ποτὲ νὰ γίνωνται ἐπιλήσμονες τῆς γενετείρας, καὶ νὰ ἐπανέλθουν νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς τὴν Ἡπειρον, εἰς τὴν ἀνύψωσιν τοῦ ἐπιπέδου τῆς ὁποίας συνέβαλλον σταθερῶς. Οὕτως, ἐκτὸς τῶν Σχολείων τῶν Κοινοτήτων, ἴδρουν καὶ ἐνίσχουν τὰ σχολεῖα τῆς Ἡπείρου, ἐπωφελοῦντο δὲ τῆς γειτνιασεως τῆς Ἰταλίας, διὰ νὰ εὔρουν εἰς τὰ πανεπιστήμιά της τὴν μόρφωσιν τὴν ὁποίαν ἐδίψων, φιλομαθεῖς καὶ φιλέρευνοι ὡς ἦσαν. Ἡ παιδεία ἦτο αἷτημα τῆς ἐμπορικῆς τάξεως κυρίως, τοῦτο ἐρμηνεύει καὶ τὴν προέλευσιν τῶν περισσοτέρων μεγάλων εὐεργειῶν τοῦ ἔθνους πρὸ καὶ μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν ἐκ τοῦ Ἡπειρωτικοῦ χώρου. Ἐπόμενον δ' ἦτο οἱ φωτισμένοι οὗτοι ἀπόδημοι, μετανάσται καὶ ἔμποροι καὶ οἱ ἕξ αὐτῶν προελθόντες κτηματῖαι, ἄστοι καὶ ἡ μικρὰ ἐπιστημονικὴ τάξις νὰ προσβλέπη μετὰ θαυμασμοῦ πρὸς τὰς προόδους τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν τῆς Εὐρώπης καὶ νὰ παρακολουθῆ τὰς ἰδεολογικὰς ἐξελίξεις αὐτῆς. Ἐξ ἄλλου ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀστικῆς τάξεως ἐν Εὐρώπῃ καὶ τῶν παραλλήλων ἰδεῶν, ἐκίνει τοὺς θερμουργοὺς Ἡπειρώτας πρὸς τὴν σκέψιν ὅτι ἐκ τῶν ἀνακατατάξεων πολιτικῶν, κοινωνικῶν καὶ ἑδαφικῶν τοῦ τότε κόσμου ἦτο δυνατόν νὰ ὠφεληθῆ ὁ Ἑλληνισμός. Ἡ κλασσικὴ βεβαίως ἀποψις ἐξεφράζετο μέχρι τινὸς διὰ τῆς ἐλπίδος ὅτι τὸ ξανθὸν γένος τῶν ὁμοδόξων Ρώσων θὰ ἐβοήθει τοὺς ὀρθοδόξους Ἕλληνας νὰ ἀφυπνισθοῦν, νὰ ἐπαναστατήσουν καὶ ν' ἀποκτήσουν κρατικὴν τινα ὑπόστασιν. Τοῦτο ἐξέκαιεν ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ Αἰκατερίνης τῆς μεγάλης καὶ τῶν διαδόχων αὐτῆς, ἀποβλέπουσα εἰς τὴν ἴδρυσιν ὑποκαταστάτου τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, εἰς διαδοχὴν τῆς Ὀθωμανικῆς. Ἄλλ' ἡ προσφιλὴς αὕτη ἰδέα, τὴν ὁποίαν ἡ Ἐκκλησία ἐβλεπεν εὐχαρίστως, ὡς μὴ ζημιοῦσαν τὰ ἰδιά της συμφέροντα, ἤρχισε νὰ ὑποχωρῆ διὰ τῆς ἐμφανίσεως τῆς Γαλλικῆς κινήσεως τοῦ τέλους τοῦ 18^{ου} αἰῶνος, ἡ ὁποία ἀπὸ θεωρητικὴν ἀπέληξεν εἰς τὴν Γαλλικὴν Ἐπανάστασιν καὶ τὴν ἐπακολουθήσασαν ἀναταραχὴν. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι αἱ ἰδέαι τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως ἦσαν ἐπαναστατικαὶ διὰ τὴν ἐποχὴν, ἐπόμενον δ' ἦτο ὅτι θὰ ἀπήρεσκον εἰς τὴν Μ. Ἐκκλησίαν, τὴν ὁποίαν θὰ διέθετον ὑπόπτως ἢ καὶ φανερὰ ἐχθρικῶς κατ' αὐτῶν. Διότι ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάστασις ἐστρέφετο κατὰ τοῦ κλήρου καὶ ἠθέτει τὴν θρησκείαν. Μολονόνι δὲ προωδοποιεῖ τὸν ἐπερχόμενον διαχωρισμὸν τῶν λαῶν εἰς ἐθνότητας καὶ ἀπέδιδε κοινωνικὴν δικαιοσύνην, πρὸς τὴν ὁποίαν οὐδεμίαν σχέσιν εἶχε τὸ τσαρικὸν καθεστῶς, ἐν τούτοις ἦτο δυνατόν νὰ σαλεύσῃ τὸ πνεῦμα τῆς πειθαρχίας παρὰ τῷ δουλεύοντι Ἑλληνικῷ λαῷ. Ἐὰν μάλιστα σημειωθῆ καὶ ἐκτιμηθῆ δεόντως, ὅτι ἡ ἐπιβίωσις τοῦ ὑποδοῦλου Ἑλληνισμοῦ, ὁποῖος ἦτο κυρίως ἀγροτικός, ἐξηρητᾶτο ἀπὸ τὴν θρησκευτικὴν του συνοχὴν, δηλαδὴ τὴν Ὀρθοδοξίαν, ἐκπροσωπούμενην ἀπὸ τὸ πατριαρχεῖον

Κωνσταντινουπόλεως, εὐκόλον εἶναι νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸν πῶς οἰαδήποτε ἀποσάθρωσις τῆς ἐν λόγῳ ἐνότητος ἦτο δυνατὸν νὰ κλονίσῃ τὰ θεμέλια τῆς ἐθνότητος. Ἐὰν ὁ πρᾶσανατολισμὸς πρὸς τὸ κέντρον ἐχάνετο, θὰ ἦτο δυνατόν, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῆς Ἐκκλησίας, νὰ ὑποκύψωμεν εἰς τε τὰς εὐρωπαϊκὰς διενέξεις μεταξὺ τῶν μεγάλων συνασπισμῶν τῆς ἐποχῆς, καὶ νὰ εἴμεθα εὐκολώτερον ἀγώγιμοι ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ, ἔναντι τοῦ ὁποίου δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ παρουσιάσωμεν συμπαγῆ ἀντίστασιν. Δηλαδή περισσότερον εὐάλωτοι. Ὡς ἐκ τούτου ἡ Ἐκκλησία κατηύθυνε τὰ σχολεῖα πρὸς τὰ παραδεδομένα, συντηρητικὴ εἰς τὰς ἰδέας, τὴν διδασκαλίαν, τὴν ἰδεολογίαν, τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους. Φυσικὸν δ' ἦτο νὰ ἐμποδίσῃ καὶ τὴν κριτικὴν τὴν στρεφομένην κατὰ τῶν ἰδίων τῆς λειτουργῶν. Ἐν γενικαῖς ἀναλογίαις τὸ πρόβλημα ἦτο ὅμοιον πρὸς τὸ ἰδικόν μας. Ἐχομεν κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ συμφέροντα ἄλλοι ἄλλα, εἶναι δυνατόν νὰ ὑποκείμεθα εἰς πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς διαφοράς, ἀλλ' ἡ Ὁρθοδοξία ἀποτελεῖ δι' ἡμᾶς ἰσχυρότερον κρῖνον παντὸς γεωγραφικοῦ ἢ οἰκονομικοῦ διαγράμματος καὶ πάσης φιλοσοφικῆς θεωρήσεως.

Ὁ ρόλος τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἦτο περίεργος. Εἴτε ἀπέβλεπεν ὁ ἴδιος εἰς τὸ νὰ αὐξήσῃ τὴν ἐπιρροήν του, τὴν αὐτοτέλειαν ἐντὸς τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ τὸν πλοῦτον τῆς οἰκογενείας του, εἴτε ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ προωθηθῇ πρὸς τὴν ἀνωτάτην τοῦ κράτους ἀρχήν, συμφέρον εἶχε νὰ κρατῆ ἐν εἰρήνῃ καὶ προόδῳ τοὺς ὑπερηφάνους καὶ πολυπράγμονας ὑψηλοὺς τῶν ἐπαρχιῶν του, πατρικῶς συμπεριφερόμενος πρὸς αὐτούς. Δὲν τὸν συνέφερε νὰ θίξῃ τὴν Ἐκκλησίαν, διότι δι' αὐτῆς ἐκρατεῖτο ἡ κοινωνικὴ τάξις καὶ ἡ πειθαρχία τοῦ λαοῦ. Ὁ ἴδιος οὔτε φανατικὸς μουσουλμάνος ἦτο, οὔτε θρησκευτικὰ διαφέροντα εἶχε. Ἐξετίμα ὅμως, ὡς ὀρθῶς πρέπει νὰ πράττῃ πᾶς πολιτικὸς ἀνὴρ, τὴν ἠθικὴν ἰσχὺν τῆς ὀργανωμένης Ἐκκλησίας, ὅσαδῆποτε καὶ ἂν εἶναι τὰ ἄτοπα τὰ συμβαίνοντα ἐν αὐτῇ. Ἐξ ἄλλου ὅμως ὁ Ἀλῆς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παραβλέψῃ τὴν σημασίαν τὴν ὁποίαν εἶχε ἡ ἐμπορικὴ τάξις, τὸν οἰκονομικὸν παράγοντα τῶν ἀποδήμων καὶ τῶν ἐξ ἀποδήμων καὶ τὰς ἐφέσεις τῶν νέων διανοουμένων οἱ ὁποῖοι προήρχοντο ἐξ αὐτῶν. Ὁ ἴδιος ἦτο φιλοπερίεργος, φιλομαθὴς καὶ ἀνεκτικός, τόσον ὅσον δὲν ἐβλάπτοντο τὰ συμφέροντά του καὶ δὲν ἐκωλύοντο αἱ ἐπιδιώξεις του. Ἐπομένως ἐκολακεύετο βλέπων ὅτι ἡ ἐμπορικὴ καὶ ἡ ἀστικὴ τάξις ἐν γένει ἐμορφώνετο κατὰ τὰ εὐρωπαϊκὰ πρότυπα, ἐνδιεφέρετο διὰ τὰς θετικὰς ἐπιστήμας καὶ ἐδείκνυεν ἐλευθεροφροσύνην καὶ τάσιν ἀνεξαρτοποιήσεως ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν. Τὸ ὅτι ἡ τάξις αὕτη ἐσυνειδητοποιεῖ τὸν ἐθνισμόν της καὶ προητοίμαζε τὸ Γένος εἰς ἐξέγερσιν δὲν τῷ ἦτο ξένον, διότι καὶ ὁ ἴδιος πιθανώτατα ἐσκόπευε νὰ καταλήξῃ εἰς νέον σχῆμα συνυπάρξεως Ἑλλήνων, Ἀλβανῶν καὶ Τούρκων. Τοῦτο ἐξηγεῖ τὴν ἀνοχήν του καὶ πρὸς τὰς δύο πλευράς, τὰς ὁποίας ἐξισορ-

ροπεῖ διὰ τῆς πολιτείας του. Τὸ ὅτι ἐπάταξε τὰς ἐξεγέρσεις τῶν Σουλιωτῶν, εἶναι ἄλλη ὑπόθεσις, διότι θὰ ἦτο ἀφύσικον νὰ ἀφήσῃ νὰ χαλαρωθῇ ἡ διοίκησις του. Καὶ αὕτη ἡ δημιουργία ἀντιδράσεως, μέχρι σημείου νὰ θεωρηθῇ τύραννος, εἶναι εὐλογος. Ἡ Ἐκκλησία ἀνέμενε προσφορωτέρους καιρούς. Οἱ νέοι ὁμοῦ καὶ μορφωμένοι ἐπιστήμονες, λόγιοι, ἔμποροι, κτηματῖαι τῆς περιοχῆς, δὲν ὠνειρεύοντο, ὡς εἶναι φυσικόν, μεταβολὴν τῶν πραγμάτων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἄλῃ. Τὸν ὑπηρέτουν τόσον, ὅσον τοῖς ἐπέτρεπε τὴν ἐλευθέραν κίνησιν, τὸν ἠνείχοντο, διότι τοῖς συνέφερε νὰ διοικῇ αὐτὸς καὶ οὐχὶ χειρότερος πασαῖς ἄξιστος καὶ ἀπόλυτος εἰς τὴν ἐπιβολὴν τῶν ὀθωμανικῶν συμφερόντων. Διοίξεις ὀλιγώτερον θεοκρατικὴ καὶ περισσότερον προσεγγίζουσα τὴν πεφωτισμένην δεσποτείαν.

Τὸ μικρὸν τοῦτο ἱστορικὸν διάγραμμα εἶναι ἀναγκαῖον νομίζω διὰ νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ κατάστασις τῶν γραμμάτων ἐν Ἡπείρῳ πρὸ τοῦ 1821, τόσον ἀπὸ ἀπόψεως σχολείων, ὅσον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως προσωπικοτήτων. Ἡ θέσις τῆς Μπαλαναίας Σχολῆς καὶ τῶν κληρικῶν προΐσταμένων αὐτῆς, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν τοῦ Πατριαρχείου. Ἡ θέσις τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀθ. Ψαλῖδα διευθυνομένης Μαρουτσαίας ἢ Καπλανείου Σχολῆς δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ ἦτο ἡ θέσις τῶν μορφωμένων ἀποδήμων καὶ ἐμπόρων. Συμβαίνει κάποτε προσωπικότητες ἀνήκουσαι εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ὡς ὁ πολὺς μητροπολίτης Ἄρτης καὶ εἶτα Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιος, νὰ κλίνουν περισσότερον πρὸς τὸν διαφωτισμὸν ἀπὸ τὴν συντήρησιν. Τοῦτο ἐρμηνεύει ἡ προσωπικὴ τῶν ἰδιοσυγκρασία καὶ μόρφωσις ἀλλὰ καὶ ἡ συνάφεια πρὸς ἐξωηπειρωτικοὺς παράγοντας, ἔστω καὶ δεσποτικούς, ὡς ὁ Ρωσικός. Καὶ πρὸ αὐτῶν ἡ Ἐκκλησία παρέσχεν εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν περιοχὴν σπουδαίους ἄνδρας οἱ ὅποιοι συνέβαλον εἰς τὴν μόρφωσιν, τὴν αὐτοσυνειδησίαν καὶ τὴν ἀναζωπύρησιν τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς. Ὁ Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλὸς εἶναι ὁ ἀνανεώσας τὸν θρησκευτικὸν βίον καὶ στρέψας τὸν ἀγροτικὸν πληθυσμὸν πρὸς τὰ γράμματα. Ὁ πολὺς Εὐγένιος Βούλγαρις εἰσηγήθη τὴν διδασκαλίαν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν εἰς τὴν μορφωμένην τάξιν. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος ἐμαρτύρησεν ἐντὸς τοῦ ἠπειρωτικοῦ χώρου, ὁ δὲ δεύτερος μετήλλαξε κέντρον δράσεως, διότι ἦτο προωρισμένος διὰ νὰ δράσῃ ἀπὸ μεγαλύτερον κέντρον. Πολὺ δὲ πρὸ αὐτοῦ Μεθόδιος ὁ Ἀνθρακίτης εἶχε φθάσει μέχρι ρήξεως πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον διὰ τὴν διδασκαλίαν του, ἡ ὁποία ἐκρίθη ἀντιδογματικὴ.

Δὲν εἶναι δυνατὸν σήμερον ν' ἀναπτύξω ἐδῶ τὰ κέντρα, εἰς τὰ ὁποῖα διεμορφώθησαν αὐταὶ αἱ ἀντίρροποι τάσεις. Ἡ Κωνσταντινούπολις πρέπει νὰ εἶναι τὸ πρῶτον, διότι ἐκεῖθεν ἀπεστέλλετο ὁ ἀνώτερος κλήρος καὶ ἐδίδοντο αἱ κατευθύνσεις. Ἐντὸς τῆς Ἡπείρου ἡ Μοσχόπολις μὲ τὰ σχολεῖα καὶ τὸ τυπογραφεῖον τῆς, ἡ ὑποστᾶσα τὰ πάνδεινα καὶ τελικῶς καταστρα-

φεῖσα ἀπὸ τοὺς Τουρκαλβανούς, καὶ τὰ Ἰωάννινα, τὸ διοικητικὸν κέντρον, ἢ ἔδρα τῆς αὐτῆς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ (ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐξεκίνησαν ὁ Καραϊσκάκης, ὁ Κολέτης κ.ἄ.), ἢ Ἄρτα ἢ πατρὶς τοῦ Σκουφᾶ. Εἶτα αἱ κοινότητες τῆς Ἑνετίας, τοῦ Λιβόρνου κ.ἄ. ἐν Ἰταλίᾳ, τῆς Βιέννης, τῆς Βουδαπέστης, τῆς Τεργέστης κ.ἄ., ἢ Αὐστρουγγαρία, ἢ Ν. Ρωσία καὶ ὁ χῶρος τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν. Εὐεργέται ὡς οἱ Ζωσιμαῖδες, κληρικοὶ ὡς ὁ Ἰγνάτιος, ἰατροί, διδάσκαλοι, εἴτε ἐντὸς εἴτε ἐκτὸς τῆς Ἡπείρου (ὡς ὁ Πάργιος Ἄνδρέας Ἰδρωμένος καὶ ὁ Γεώργιος Γεννάδιος), εἶναι οἱ φορεῖς τοῦ πνεύματος τοῦ αἰῶνος ἐκείνου, διὰ τοῦ ὁποίου προητοιμάσθησαν αἱ ἐπελθοῦσαι κοινωνικαὶ καὶ ἐθνικαὶ μεταβολαί. Ἐξ ἄλλων ἄνδρες πανέλληνες, ὡς ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς, ἐνδιαφέρθησαν οὐ μόνον διὰ τὴν πατρίδα των ὑπὸ τὴν στενὴν ἔννοιαν, ἀλλὰ καὶ δι' ὅλον τὸν Ἑλληνικὸν χῶρον, καὶ διὰ τὴν Ἡπειρον.

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιμείνω εἰς ὄλους καὶ δι' ὅλα. Διὰ τοῦτο ἐξέλεξα σήμερον τρεῖς μορφὰς τὰς ὁποίας θὰ προσπαθῆσω νὰ σκιαγραφήσω καὶ νὰ χαρακτηρίσω. Ἡ πρώτη εἶναι τοῦ Ἀθανασίου Ψαλίδας, διδασκάλου ἐν Ἰωαννίνοις καὶ συγγραφέως. Ἡ δευτέρα τοῦ Σπ. Σπάχου, ἐμπόρου ἐν Ὀλλανδίᾳ, τοῦ πιθανωτέρου συγγραφέως τῆς « Ἑλληνικῆς Νομαρχίας ». Καὶ ἡ τρίτη εἶναι τοῦ ἱατροῦ Ἰωάννου Βιλλαρά, γνωστοτάτου ποιητοῦ. Καὶ οἱ τρεῖς ἀνήκουν εἰς τὰς προοδευτικὰς δυνάμεις τοῦ ἔθνους. Ὁ πρῶτος εἶναι, ὁ Ψαλίδας, διδάσκαλος καὶ πραγματευτής, καὶ θεωρητικὸς. Ὁ δεύτερος εἶναι θεωρητικὸς τῆς πολιτικῆς. Ὁ τρίτος εἶναι θεωρητικὸς τῆς μεταρρυθμίσεως, ἰδίᾳ εἰς τὸν γλωσσικὸν τομέα.

Υἱὸς τοῦ Πέτρου Ψαλίδα ὁ Ἀθανάσιος ἐγεννήθη εἰς Ἰωάννινα τὸ 1767 ἐξ ἐμπορικῆς οἰκογενείας, ἀπορφανισθεὶς δὲ μικρὸς ἐπεδόθη εἰς τὰ γράμματα. Εἰς ἡλικίαν 18 ἐτῶν ἐστάλη εἰς Ρωσίαν, μετὰ διαιτῆ δ' ἐκεῖ παραμονὴν ἦλθεν εἰς Βιέννην, ὅπου ἐσπούδασε φιλοσοφίαν. Ἐκεῖ τὸ 1791 ἐτύπωσε τὴν « Ἀληθῆ Εὐδαιμονίαν », δοκίμιον λατινιστὶ εἰς τὸ ὁποῖον ὑποστηρίζονται ἡ ὑπαρξὶς τοῦ Θεοῦ, ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς, ἡ δικαίωσις καὶ ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ βιβλίον εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὴν αὐτοκράτειραν τῆς Ρωσίας καὶ δεικνύει ποίας ἐπιδράσεις εἶχε μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὁ Ψαλίδας, θαυμαστῆς τοῦ Εὐγ. Βουλγάρεως, ἀρχιερέως ὁ ὁποῖος εἶχε τότε καταλήξει νὰ ὑπηρετῇ τὴν μεγάλην ὁμόδοξον δύναμιν.

Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος διέπεται ὁ Ψαλίδας καὶ εἰς δημοσίευσμά του τοῦ ἐπομένου ἔτους. Ἀλλὰ τὸ 1795 ἐκδίδει τὰ « Καλοκινήματα », ὅπου βλέπομεν τὴν ἐπελθοῦσαν ἤδη μεταβολὴν· στρέφεται ἐναντίον τοῦ Βουλγάρεως, καὶ ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς « ὁμογενεῖς » τοῖς λέγει « ἀδελφοί μου... ἐξυπνήσατε μίαν φορὰν ἀπὸ τὸν βαθὺν αὐτὸν ὕπνον καὶ πολυχρόνιον ἀνοίξατε τοὺς ὀφθαλμοὺς σας καὶ ἴδετε τὸ λαμπρὸν φῶς τοῦ Ἡλίου· στοχασθῆτε τίνων ἀπόγονοι εἰσθε καὶ πῶς κατεστάθητε, εἰς τί ἀθλίαν κατάστασιν ἀμα-

θείας καὶ βαρβαρότητος ἤλθετε... μιμηθῆτε τοὺς Εὐρωπαίους, τὰ πεπολιτισμένα καὶ λελαμπρυσμένα γένη». Αὐτοὶ οἱ Εὐρωπαῖοι δὲν εἶναι φυσικὰ οἱ Ρῶσοι, ἀλλὰ περισσότερο οἱ Γάλλοι πρὸς τοὺς ὁποίους προσανατολίζεται ἕξ ἔτη μετὰ τὴν Γαλλικὴν Ἐπανάστασιν ὁ Ψαλίδας. Ἐχὼν συγγράψει, κατὰ τὸ ἔθος τῆς Τουρκοκρατίας, πολλὰς συγγραφὰς διδακτικὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν Φιλοσοφίαν, τὴν Γεωγραφίαν, τὴν Φιλολογίαν, τὰς θετικὰς Ἐπιστήμας, μεταφράσει δὲ καὶ διορθώσει ποικίλα βιβλία, ὁ Ψαλίδας ἐπανερχεται μετὰ 10ετῆ ἀπουσίαν εἰς Ἰωάννινα καὶ ἀναλαμβάνει τὴν διεύθυνσιν τῆς Μαρουτσαίας Σχολῆς. Ἀπὸ τοῦ προπυργίου τούτου μεταβάλλει τὴν θεωρίαν εἰς πράξιν. Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη ἀνεμπόδιστος, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1805 ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς Ἐκκλησίας, ἐξουδετερούμενον — ὅσον ἦτο δυνατόν — ἀπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ πρὸς ὃν ᾤκειώθη ὁ Ψαλίδας. Ὁ Ἀλῆς ἐθαύμαζε τὴν σοφίαν του, ἐχρησιμοποίησε τὴν γλωσσομάθειάν του, τὰς σχέσεις του, τὴν διπλωματικότητά του, ἤκουε τὰς εἰσηγήσεις του. Ὁ Ψαλίδας ἕξ ἄλλου ἀνεμείχθη εἰς κοινοτικὰ ἔργα, εἰς αἵρετοκρισίας καὶ πιθανὸν εἰς ἐμπορικὰς πράξεις. Τὸ διδασκαλικόν του ἔργον ἐξηκολούθησε μέχρι τοῦ 1821, ἡ δὲ μετέπειτα δραῖσις του εἶναι γνωστὴ καὶ τὰ σχέδιά του νὰ ἐπαναστατήσῃ ἡ Ἡπειρος καὶ νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν ταχύτεραν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ δὲν εἶναι τοῦ παρόντος. Ὁ Ψαλίδας ἔζησεν εἰς τὰ Ἰωάννινα τὸ δράμα τοῦ Ρήγα Βελεστινλή, τῶν Σουλιωτῶν, τὴν σύστασιν τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, τὴν προετοιμασίαν τῆς Ἐπαναστάσεως. Ἀπὸ τὴν Σχολὴν του ἐξῆλθον φωτισμένοι καὶ ἀποφασιστικοὶ ἄνδρες, οἱ ὁποῖοι συνήργησαν εἰς τὰ ἀπὸ τοῦ 1821 γεγονόνα. Ἐζῆσε διὰ νὰ δρέψῃ τοὺς καρποὺς τῆς παιδείας, μολονότι τελικῶς οἱ Ἀγγλοὶ ἐν Κερκύρα τὸν ἀπεξένωσαν ἀπὸ τὴν πρώτην Ἑλληνικὴν ἀκαδημίαν, ὑποψιαζόμενοι αὐτὸν ὡς ρωσόφιλον. Ἡ Γαλλικὴ ἐπιρροὴ εἶχεν ἐκλείψει καὶ ὁ γηραιὸς διδάσκαλος ἐπανήρχετο εἰς τὰς ἀφορμὰς τῆς νεότητός του. Ἦτο τώρα πλησιέστερος πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ ὁ θάνατος τὸν εὗρε τὸ 1829, ὅτε ἐχάραζε τὸ ὄνειρον τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, ἔστω χωρὶς τὴν Ἡπειρον. 83 ἔτη θὰ ἔπρεπε νὰ διαρρεύσουν ἀκόμη καὶ πάλιν ἡ Ἡπειρος θὰ ἐδιχοτομεῖτο, δὲν θὰ ἦλευθεροῦτο ὁλόκληρος.

Ἀπὸ περιωπῆς κρινόμενος ὁ πολυπράγμων σοφός, δὲν δύναται νὰ καταχθῆ μεταξὺ τῶν μεγάλων διδασκάλων τοῦ Γένους. Ἡ ἀναγκαστικὴ συμβίωσις μὲ τὸν αὐταρχικὸν Ἀλῆν δὲν τῷ ἐπέτρεψε ν' ἀναπτύξῃ δραῖσιν οἷαν π.χ. ὁ Κοραῆς, ὁ ὁποῖος ἔζη ἀνεξάρτητος εἰς τοὺς Παρισίους. Δὲν ὑπάρχει ὁμως ἀμφιβολία ὅτι εὕρισκόμεθα πρὸ μεγάλης μορφῆς ἢ ὁποία δὲν συνεβιβάσθη ὡς πρὸς τὰς ἰδέας καὶ ἐπιδιώξεις της ποτιέ. Τὸ ἔργον τοῦ ὑπὸ τὴν σκιάν τοῦ Ἀλῆ ἐργαζομένου λογίου καὶ πολιτικοῦ ἦτο πάντοτε δυσχερέστερον ἀπὸ τὸ ἔργον τῶν διδασκάλων τοῦ Γένους, οἱ ὁποῖοι ἔζησαν κάτω ἀπὸ φιλελεύθερα καθεστῶτα.

Ἡ « Ἑλληνικὴ Νομαρχία » ἐξεδόθη ὑπὸ Ἀνωνύμου τοῦ Ἑλληνοσ τοῦ 1806 ἐν Ἰταλίᾳ. Νομαρχία εἶναι ἡ ἐπικράτησις τοῦ νόμου. Ὁ συγγραφεὺς ἐφοβεῖτο ν' ἀποκαλύψῃ τὸ ὄνομά του, τὸ βιβλίον του οὔτε ἐκυκλοφορήθη κανονικῶς ὅτε ἐξεδόθη, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα ἦτο σπάνιον ἕως οὗ ἀνετυπώθη τὸ 1948. Μεθ' ὅσα ἔγραψα τότε κατὰ τὴν β' ἔκδοσιν καὶ ἔγραψαν καὶ ἄλλοι ἔκτοτε, δὲν ἐπέισθην ὅτι ἦτο δυνατόν ὁ συγγραφεὺς νὰ εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν Σπυρίδωνα Σπάχον, Ἰωαννίτην ἔμπορον, λόγιον καὶ θαυμαστήν τοῦ ἔθνομάρτυρος Ρήγα, διαμένοντα εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἀλλ' ἔχοντα συμφέροντα ἐν Ἡπείρῳ, ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀνωθυμία. Τὸ δοκίμιον αὐτὸ πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς ζωῆς, ἐγράφη μὲ δάκρυα καὶ αἷμα ἀπὸ ἀνωτέρας πνοῆς ἰδεολόγον καὶ πατριώτην, ὁποῖος ἠθέλησε νὰ συγκλονίσῃ τοὺς ὁμοεθνεῖς του, ἔστω καὶ ἔξω διαμένοντας, διὰ τῆς κατακρίσεως τῶν κακῶς ἐχόντων καὶ διὰ τῆς προβολῆς τῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ δικαίου, τοῦ νόμου. Ὁ ἐνθουσιώδης αὐτὸς πατριώτης, θαυμαστής τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἐμπειρότατος γνώστης τῆς ἐκκλησιαστικῆς, κοινωνικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς τῶν χρόνων του καὶ ἰδίᾳ τῆς Ἡπείρου, εἶναι θαυμαστής τῆς Ἐλευθερίας καὶ πλήττει τοὺς δειλοὺς, τοὺς διστακτικοὺς, τοὺς ἐθελοδούλους ὁπουδήποτε τοὺς συναντήσῃ. Καὶ αὐτὸς συναρτᾷ τὸ αἶτημα τῆς ἐλευθερίας πρὸς τὴν παιδείαν, καλεῖ τοὺς Ἑλληνας νὰ μὴ ἀναμένουν ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τοὺς ξένους, νὰ μὴ ἀποθέτουν τὰς ἐλπίδας των εἰς τοὺς ἔχοντας ἴδια συμφέροντα Εὐρωπαϊοὺς, ἀλλ' ἀπεναντίας, ἠγουμένων τῶν μορφωμένων ὁμοεθνῶν, ν' ἀναλάβουν τὴν ἀποτίναξιν τοῦ ζυγοῦ. Τοῦτο ὅμως δὲν φθάνει, πρέπει νὰ παραμερισθῇ τὸ διεφθαρμένον ἱερατεῖον, οἱ ἀσυνείδητοι πραγματευταὶ καὶ ἐκμεταλλεῦται τῶν κόπων τῶν ἐργαζομένων, οἱ φραγκοφέροντες νέοι οἱ μὴ καταδεχόμενοι τὰ ἑλληνικὰ ἦθη, καὶ νὰ ἐπιβληθῇ ἡ χρησιμότης τοῦ Νόμου. Ἡ ἔννοια δὲ τοῦ νόμου συμπίπτει πρὸς τὴν τῆς ἀρετῆς. Τὸ δοκίμιον τοῦτο, ἐὰν εἶχε λάβει μεγαλυτέραν διάδοσιν, θὰ ἦτο δυνατόν ν' ἀσκήσῃ περισσοτέραν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν ὑποδούλων ἢ ὁ Θούριος τοῦ Ρήγα. Εἶναι ὕμνος τῆς παιδείας, τῆς μαθήσεως καὶ τῆς σωφροσύνης. Καὶ σήμερον ἀκόμη δύναται νὰ εἶναι ὠφέλιμον κοινωνικὸν εὐαγγέλιον.

Καὶ ὁ Σπάχος, ὡς προηγουμένως ὁ Ψαλίδας, εἶναι ὑπὲρ τῆς ἀπλουστερίας γλώσσης, διὰ τῆς ὁποίας νομίζει ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ μορφωθοῦν οἱ μαθηταί : « Ὡ πόσον ταχύτερα καὶ εὐκολώτερα ἠθέλε φωτισθῶσιν οἱ παῖδες τῶν Ἑλλήνων ἂν αἱ παραδόσεις τῶν ἐπιστημῶν ἐγίνοντο εἰς τὴν ἀπλὴν μας διάλεκτον ». Ἐν τούτοις ὁ ἴδιος γράφει εἰς ἀπλουστάτην κοραϊστικὴν καθαρεύουσαν, χωρὶς νὰ ἔχη βεβαίως τὴν λογιότητα τοῦ μεγάλου Χίου. Εἶναι φανερόν ὅτι καὶ ὁ Ψαλίδας καὶ ὁ Σπάχος προτιμοῦν τὴν ἀπλὴν γλῶσσαν, ἀποβλέποντες εἰς ταχύτεραν μάθησιν τῆς οὐσίας τῶν ἐπιστημῶν, εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τῆς παιδείας. Καὶ μὴ εἴπη τις ὅτι τὴν ἐν λόγῳ μόρφωσιν ἀπέκλειον τὰ ἀνθρωπιστικὰ γράμματα. Τὸ παράδειγμα τῆς Ἰταλίας, ὅπου ἡ

Λατινικὴ περὶ τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνος εἶχε τελείως σχεδὸν ὑποχωρήσει εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Δάντου καθιερωθεῖσαν τοςκανικὴν διάλεκτον, συνετέλει εἰς τὸ νὰ σπεύδουν οἱ ἐν λόγῳ λόγιοι εἰς τὴν ἀνάλογον ἐν τῷ Ἑλληνικῷ χώρῳ μεταβολὴν πραγμάτων. Τοῦτο ἤδη ἦτο πρόωρον καὶ ἀνεφάρμοστον. Ἡ κατὰ τὸ μέγιστον ποσοστὸν ἐλέγχουσα τὴν παιδείαν Ἑκκλησία δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀσπασθῆ τὴν μεταβολήν, παρωρᾶτο δὲ καὶ ἡ μακροχρόνιος παράδοσις τῆς διγλωσσίας, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐβίωσε τὸ Γένος ἀπὸ Χριστοῦ καὶ ἔξῃς, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ὑπεῖκον καὶ αὐτοὶ οἱ μεταρρυθμισταὶ ἐν τοῖς πλείστοις. Ἐξ ἄλλου ἡ διαμόρφωσις γλωσσικοῦ ὄργανου νέου διὰ τὴν ἐπιστήμην δὲν ἦτο τόσον εὐκόλος εἰς τὰ πράγματα, τοῦτο δὲ ἴσχυε καὶ δι' αὐτὸν τὸν Κοραῆν, μολονότι ὁ σοφὸς ἱατροφιλόσοφος δὲν ἀπεμακρύνθη βασικῶς τῶν παραδεδομένων.

Τούτων δοθέντων, εὐνόητον εἶναι ὅτι τὸ πείραμα τῆς γλωσσικῆς μεταρρυθμίσεως θὰ ἐνετοπίζετο εὐκολώτερον εἰς τὸν χώρον τῆς λογοτεχνίας καὶ θὰ εἶχεν ἐκεῖ δοκιμαστικὴν ἐφαρμογὴν ἐπιτυχεστέραν. Ἀφοῦ μάλιστα ἐκεῖ προὔπῃρχε παράδοσις καὶ καλλιέργεια, τοῦ τε ποιητικοῦ λόγου εἰς τὰ ἀνώνυμα δημιουργήματα τοῦ λαοῦ, καὶ τοῦ πεζοῦ εἰς ἐκλαϊκευτικὰ ἔργα ἰδίᾳ τῆς πρακτικῆς θεολογίας. Τὴν ἐξόρμησιν ταύτην ἀνέλαβεν ἀνὴρ σπουδαῖος καὶ διὰ τὴν λογιότητα καὶ τὴν ἐπιστημοσύνην καὶ τὸν θερμὸν αὐτοῦ πατριωτισμόν, φίλος δὲ τοῦ Ψαλίδα, ὁ Ἰωαννίτης ἱατρὸς Ἰωάννης Βιλλαράς, σπουδάσας αὐτὸς εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου νέος φοιτητὴς ἔζησε τὰς περιπετείας τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τῆς καταλύσεως τῆς Ἐνετικῆς Δημοκρατίας. Ὁ Βιλλαράς ἐγεννήθη τὸ 1771 καὶ ἐσπούδαζεν εἰς Παδούην. Ἦτο γνησίᾳ λυρική φύσις, εἶναι δὲ μεμαρτυρημένη ἡ συγγένεια τοῦ λυρισμοῦ πρὸς τὴν σατιρικὴν διάθεσιν, ἀπὸ τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἄττικοῦ κωμῶδοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους, μέχρι τοῦ συγχρόνου ἡμῶν λυρικοῦ καὶ σατιρικοῦ ποιητοῦ Γεωργίου Σουρῆ. Ὁ Βιλλαράς ἤσκησε κριτικὴν τῆς κοινωνίας εἰς τὴν ὁποίαν ἔζη, τόσον ὅσον νὰ μὴν θιγῆ ὁ Ἄλῃς, εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ὁποίου ἀνεστρέφετο ὡς ἱατρός. Ἐγραψε χάριν τῶν μαθητῶν τοὺς χαριεστάτους Μύθους του, μετέφρασε τὸν διάλογον τοῦ Πλάτωνος *Κρίτων*, τὴν Βατροχομυομαχίαν, ἔσατίρισε τοὺς καλογήρους τῆς ἐποχῆς ὅσοι ἔζων ἀπρεπῆ βίον ἢ ἐξεμεταλλεύοντο τὰ ἅγια λείψανα, ἀδιαφοροῦντες διὰ τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν παιδείαν τοῦ Γένους. Πεζογράφος καὶ ποιητὴς ὁ ἴδιος, θετικιστὴς ὡς διανοούμενος, θαυμαστὴς καὶ μελετητὴς τοῦ ἀρχαίου κόσμου, φίλος καὶ θιασώτης τῆς διαφωτίσεως, ἀπέβλεπεν εἰς τὸν φωτισμόν τοῦ Γένους διὰ νὰ ἐπιταχυνθῆ ἡ ἀποτίναξις τοῦ ζυγοῦ. Τὸ γλωσσικόν του πείραμα ἐξεδηλώθη μὲ τὴν «*Ρομένηκη Γλῶσσα*», ὅπου περίπου κατήργησε τὴν κατὰ παράδοσιν ὀρθογραφίαν. Μολονότι αἱ κατόπιν ὑποστηρικθεῖσαι ἰδέαι ὑπὸ τοῦ Σολωμοῦ τοῦ Ψυχάρη (καθὼς ἀπὸ τῆς ἀντικληρικῆς πλευρᾶς ὑπὸ τοῦ Ἐ. Ροῖδη καὶ τοῦ Ἀ. Λασκαράτου) εὐρίσκονται εἴτε ἐν σπέρματι εἴτε αὐτούσαι εἰς τὸν Βιλλαράν,

ἐν τούτοις οὐδεὶς τῶν μετ' αὐτὸν ἐτόλμησε νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν κατάργησιν τῆς ἱστορικῆς ὀρθογραφίας καὶ τὴν διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως ταύτης ἀποκοπὴν τοῦ Ἔθνους ἀπὸ τὰς πηγὰς τῆς παιδείας καὶ τῆς θρησκείας του. Οὐδὲ αὐτὸ τὸ συγγραφικὸν ἔργον τοῦ Βιλλαρά ἐξεδόθη ποτὲ ἐνδεδυμένον τὸ ὀρθογραφικὸν ἔνδυμα τὸ ὁποῖον ἔκοψεν ὁ συρράπτης του. Πάντως τὸ κίνητρον τοῦ Βιλλαρά ἦτο ἐθνικὸν καὶ ὁ σκοπὸς του εὐγενής. Ἐὰν δ' οὗτος διέθετε τὴν εὐρύτητα τῆς μορφώσεως τοῦ Ἀδ. Κοραῆ, θὰ ἠδύνατο νὰ σταθμίσῃ ἄλλως τὰ πράγματα. Ὀφείλομεν ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι διὰ τῆς κοραϊστικῆς γλώσσης δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ λογοτεχνία (ἀπόδειξις οἱ Μῦθοι οἱ συγγραφέντες ὑπὸ τοῦ μεγάλου Χίου) καὶ ὅτι ἡ προσήλωσις τοῦ Ἰωαννίτου ἱατροῦ εἰς τὴν δημώδη παράδοσιν, τὴν ὁποῖαν εἶχον ὑπηρετήσῃ ὁ Ρήγας καὶ ὁ Ἀθ. Χριστόπουλος προσφάτως, συνετέλεσε νὰ προσανατολισθῇ γλωσσικῶς ὁ Σολωμὸς καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Βαλαωρίτης καὶ νὰ ἔχωμεν οὕτω τὴν μεγάλην νεοελληνικὴν ποιητικὴν παράδοσιν τῆς σήμερον. Ὁ Βιλλαράς ἔζησε τὴν τραγῳδίαν τῶν Ἰωαννίνων, εἶδε τὸν Ἀλῆν ἐκτελούμενον ὑπὸ τοῦ Χουρσίτ, δὲν κατέφυγεν ὡς ὁ Ψαλίδας εἰς τὴν Ἑπτάνησον, ἔζησε τὰς πικρὰς ἡμέρας εἰς τὰ Ζαγοροχώρια καὶ ἀπέθανε τὸ τρίτον ἔτος τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος (1823), ἐνῶ ὁ υἱὸς του ἐμάχετο ἤδη εἰς τὰς τάξεις τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς Ἐλευθερίας, τὴν ὁποῖαν ὁ ποιητὴς δὲν ἐπρόφθασεν οὐδὲ νὰ ἴδῃ οὐδὲ νὰ ὑμνήσῃ.

Κυρίαί, Κύριοι,

Χῶρος ἀρχαιοθῆν Ἑλληνικός, ὅπου ἐλατρεύθησαν οἱ ἀρχαῖοι θεοὶ καὶ ἠκούσθησαν οἱ ψίθυροι τῶν μαντευμάτων τῆς Δωδωναίας δρυός, χῶρος χριστιανικός εἰς τὸν ὁποῖον ἐκήρυξεν ὁ Παῦλος, χῶρος βυζαντινὸς εἰς τὸν ὁποῖον ἐκρατήθη μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ 1204 ὑψηλὰ τὸ λάβαρον τῆς ἐλευθερίας, ἡ Ἡπειρος καὶ κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν κατέστη ἐστία παιδείας, γραμμάτων καὶ ἠρωϊκῶν πράξεων, ὅπου αἱ γυναῖκες ἐγνώριζον νὰ χορεύουν τὸν χορὸν τοῦ Ζαλόγγου καὶ οἱ ἀνιπτώποδες καὶ χαμαιεῦναι Σουλιῶται νὰ ἀνατινάξουν τὸ Κούγκι. Ἡ λεβεντιά, τὸ τραγούδι, ἐκπεφρασμένον εἰς ἑλληνικὴν καθαρὰν γλῶσσαν τοῦ βουνοῦ, ἡ προσήλωσις πρὸς τὴν Ὀρθοδοξίαν, ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδος, ἡ φιλοπονία, ἡ ἐργατικότητα, ἡ καθαρότης τοῦ πνεύματος καὶ ἡ ἀγνότης τῆς καρδίας διέκρινον τὸν ἀρχαῖον αὐτὸν λαόν. Ἠξιώθημεν νὰ ἐλευθερώσωμεν πρὸ 50 ἐτῶν τὸν νότιον χῶρον τῆς Ἠπείρου καὶ ἠμποδίσθημεν ἀπὸ τὰς δολοπλοκίας τῶν δυνατῶν καὶ τὰ συμφέροντα τῶν μεγάλων νὰ ἐπιβάλωμεν τὴν δικαίαν καὶ μόνιμον λύσιν ὡς πρὸς τὴν Β. Ἡπειρον. Καὶ τὸ 1940 εὐρέθημεν πρὸ ἐπιβολῆς ἰσχυροτέρου ἐχθροῦ, ὁ ὁποῖος ἐφαντάσθη ὅτι θὰ ἐχρησιμοποιεῖ τὸν ἱερὸν αὐτὸν χῶρον διὰ νὰ περάσῃ πρὸς τὰ κάτω καὶ νὰ ἀναστηλώσῃ τὸ καταπεσὸν νοσηρὸν ὄνειρον τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, ἐπὶ ζημία ἡμῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀδικουμένων

βαλκανικῶν ἐθνῶν, τῆς Ἀλβανίας πρώτης μεταξὺ αὐτῶν. Τὴν ἐπιβουλήν αὐτὴν ἀνέτρεψαν οἱ ἐντόπιοι, αἱ γυναῖκες τῆς Πίνδου, αἱ Ἑλληνικαὶ ἔνοπλοι δυνάμεις, τὸ ἔθνος σύσσωμον. Μεγάλαι ἡμέραι συμνοίας, ἐθνικῆς ἀνατάσεως, ἐνθουσιασμοῦ. Ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς Θεομήτορος, ὁ Ἑλληνικὸς Ἄρης ἐθαυματούργησε καὶ ἀνετράπησαν οἱ ἵπποι, τὰ ἄρματα, οἱ ἀναβάται τοῦ ἐπιδρομέως. Ὑπῆρξαν θυσίαι, καταστροφαί, νεκροί. Χιλιάδες Ἑλλήνων ἀπώλεσαν τὴν ζωὴν τῶν ἢ τὴν ἀκεραιότητά των μαχόμενοι ὑπὲρ τῆς Ἐλευθερίας, ὡς τὴν ὄνειρεύθη ὁ Σπάχος τῆς Ἑλληνικῆς Νομαρχίας, ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας καὶ Ἐπιστήμης, ὅπως τὴν ἐκαλλιέργησαν οἱ Μπαλάνοι, ὁ Ψαλίδας, ὁ Βιλλαράς, ὧν ἐμνήσθημεν διὰ βραχέων σήμερον.

Μνημονεύομεν μετὰ συγκινήσεως τῶν νεκρῶν, τιμῶμεν τοὺς ζῶντας, πρωταγωνιστὰς ἢ ἀφανεῖς συντελεστὰς τῆς Νίκης. Εὐγνωμόνως ἀνατείνομεν πρὸς τὴν προστάτιδα τῆς Ἑλλάδος πολυώνυμον Ἀθηνᾶν, Παλλάδα, Θεοτόκον καὶ Θεομήτορα, τὴν ἐμψυχοῦσαν ἡμᾶς εἰς ἔργα μεγάλα, τὴν ἀνατρέψασαν τὰς ἐπιβουλάς καὶ δυναμοῦσαν ἡμᾶς εἰς ἔργα ἀγαθὰ. Εἴτε δόρου κρατεῖ αὕτη, εἴτε τὸν Χριστὸν φέρει εἰς τὴν ἀγκάλην, προστάτις τῶν γραμμάτων καὶ τῆς Ἐλευθερίας, ἐφ' ἣν κατὰ τὸν Ἀπόστολον ἐκλήθημεν, εἶναι ἡ συνισταμένη τῶν εὐγενῶν μας ἰδεῶν, χάριν τῶν ὁποίων καὶ εἰς τὸ μέλλον δὲν θὰ ἀποστῶμεν τῆς ἀρχῆς νὰ ὑπερασπίζωμεν τὸ ἔδαφος, τοὺς ἀνθρώπους, τὰ ἰδανικά, ἱστορίαν καὶ ζωὴν, πνεῦμα καὶ ὕλην, ὅ,τι συναποτελεῖ τὸ ἔνδοξον καὶ ἅγιον ὄνομα ΕΛΛΑΣ!